

DEĞİŞEN DÜNYADA AİLE VE PSİKOLOJİK PROBLEMLER*

Orhan GÜRSU**

Özet

Hızlı toplumsal değişim, bilimsel ve teknolojik gelişmelerdeki ilerlemeler insanların dünya görüşleriyle birlikte değer yargılarını da farklılaştırmaktadır. Kuşkusuz bu değişim toplumsal yapının temel kurumlarından biri olan aileyi de etkilemektedir. Rehberlik ve psikolojik danışmanlığı zorunlu kılan nedenler arasında sayılan; geleneksel aileden çekirdek aileye geçiş, çocuk eğitiminde ailenin rolünü etkileyen çevresel etmenlerin artması, ailenin fonksiyonlarından bazılarının okula kayması sorun olarak değerlendirilmektedir. Aynı zamanda kadının çalışma hayatına girmesi ile sosyo-kültürel ve ekonomik etkenlerin de psikolojik sorunların oluşmasına neden olmaktadır.

Bu çalışmada yukarıda değindiğimiz değişmelerin aile üzerinde oluşturduğu psikolojik problemler incelenmiştir. Bu dönemde yaşanan davranış sorunları ile aile etkileşiminin biçimi arasında anlamlı bir ilişki söz konusudur. Nitekim yapılan çalışmalarda ailede meydana gelen değişime paralel olarak psikolojik problemlerin oluştuğunu gösteren bulguların varlığı çalışmamızın önemini göstermektedir. Konu ile ilgili alan yazın taraması yapıp elde edilen verilerin psikolojik değerlendirilmesine yer verilmiştir. Bu bağlamda modernizmin aile ve

* Bu çalışma, 21. Yüzyılda Aile Sempozyumu'nda (14-16 Kasım 2014) sunulan tebliğin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş halidir..

** Yrd. Doç. Dr., Akdeniz Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Din Psikolojisi Anabilim Dalı, Antalya, e-posta: orhangursu@akdeniz.edu.tr.

birey üzerinde oluşturduğu psikolojik etkiler çalışmanın sınırlılığını oluşturacaktır.

Anahtar Kelimeler: Aile, Psikoloji, Modernizm, Gelenek, Ergenlik.

Family and Psychological Problems in a Changing World

Abstract

Rapid social change, advances in scientific and technological developments differentiate set of values of people including their worldview. Certainly, this change affects the family, which is one of the fundamental institutions of social structure. Socio-cultural and economic factors, which make guidance and psychological counseling necessary, like, transmission from traditional family to core family, the increase in environmental factors which affect the role of family in child education, shifting some of the family functions to the schools, women entering into working life etc. create at the same time psychological problems.

This study aims to investigate how the changes mentioned above cause psychological problems on the families. There is a meaningful relationship between behavioral problems experienced during this period and the role of family interactions. In fact, the existence of evidence showing there is a parallel relationship between the change in family and psychological problems has shown the importance of our work. Literature on the subject is going to be reviewed and psychological assessment of data obtained will be presented. In this context, the psychological effects of modernism on families and individuals will form the limitations of the study.

Key Words: Family, Psychology, Modernism, Tradition, Puberty.

Giriş

Denilebilir ki insan, aile ve toplum tarihin hiçbir döneminde bu kadar saldırıya uğramamış, tehdit edilmemiştir. Modernizm, (ya da modernizmin ürettiği sekülerizm, kapitalizm) olarak

adlandırılabilir bu tehdit; insan varoluşuna, değerler dünyasına, içsel psikolojik yaşantısına yönelmiş, onu her yönden kuşatmış, bağımlı, gönüllü bir köle haline getirmiş bir sömürü sisteminin yansıması olarak görülebilir. Bu tehdit; medya, ulus devletler eliyle gerçekleştirilmektedir. Geldiğimiz noktada birey ve ailenin maruz kaldığı bu tehdidin yansımaları "kimlik bunalımı, değerlerin yitimi, kutsalın kaybı, medeniyet bilincinin yitimi, benliğin dönüşümü" gibi olumsuz şekilde ifade edilebilirken "ilerleme, çağdaşlaşma, medenileşme, bireyselleşme, özgürleşme" şeklinde müspet olarak da yorumlanabiliyor. Ancak herkesin hemfikir olduğu gerçek şudur ki; bugün psikolojik sorunlar, boşanmalar, intiharlar, madde bağımlılıkları tarihin hiçbir döneminde görülmeyecek oranda artmıştır.

Konu ile ilgili yapılan çalışmalar, yaşanan değişimin başlangıcını genellikle sanayi devrimine dayandırır. Sanayi Devrimi ile birlikte bugüne kadar yaşanmamış büyük bir hızda ve çapta zihinsel ve toplumsal dönüşümün gerçekleştiğini söyleyebiliriz. Yaşadığımız bu değişim ve dönüşümü 1900'lü yılların başında Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık bilim dalının ortaya çıkmasına sebep olan sosyo-kültürel ve ekonomik sorunlar başlığı altında sayılan maddelere baktığımızda rahatça görebiliriz: Hızlı değişim ve dönüşümler sonucu topluma uyumun güçleşmesi, bilim ve teknolojiye gelişmeler, inanç ve değerlerdeki değişimler, kuşaklararası çatışmalar, suç işleme oranının artması, ruhsal bozukluklar ve hastalıkların artması,¹ geleneksel aileden çekirdek

¹ Psikoloji, psikiyatri alanlarında çok ciddi bilimsel gelişmeler, araştırmalar, buluşlara rağmen psikolojik sağlıkta tam tersi bir kötüleşmenin olması ayrı bir paradoks içermektedir. Bu da akla psikoloji ve psikiyatri gibi bilimlerin işlevsel olup olmadığı sorularını getirmektedir. 1970'li yıllardan itibaren ruhsal hastalıkların neredeyse tamamında % 25'lik bir artışın olduğunu görüyoruz. Örneğin Amerika da depresyon oranları son yüzyıl içerisinde on kat daha fazla artarken, 9-17 yaş grubunda kaygı oranlarında ise % 85 civarında bir artış göstermiştir. Yine Amerika da 15-17 yaş grubundaki gençlerin % 21'nin çoktan büyük bir bunalıma girdiği de aktarılmaktadır. Ülkemizdeki ise kaygı oranı aynı yaş grubunda % 88,8 gibi yüksek bir artış göstermiştir. Detaylı bilgi için bkz.

aileye geçiş, aile fonksiyonlarının bazılarının okula kayması, kadının çalışma hayatına atılması sonucu her iki ebeveynin de çalışıyor olması gibi konular bunlardan bazılarıdır.²

Bu çalışmada konu üç başlık altında incelenmektedir: Değişen aile, değişen değerler ve değişen dünya.

1. Değişen Aile

Aile, insan yavrusunun donanımlarının biçimlendiği ilk kurumdur. Çocuğun gelişim sürecinde ihtiyaç duyduğu değerlerin, ahlakın, gündelik bilgi ve yaşantıların sergilendiği yerdir. Başlangıç düzeyindeki kurallar burada öğrenilir ki bu yönüyle ilk sosyal kurum olma özelliğini göstermektedir. Eğitimin, ilişkilerin, iletişimin gerçekleştiği, inanç ve değerler sisteminin nüvelerinin atıldığı yerde burasıdır.

Modern zamanlarda değişimin ilk işaretlerini de ailede görürüz. Ailedeki değişim ve dönüşümler çocuklar için uygun rol model eksikliğini ve hangi değerleri vereceğimiz sorunlarını da beraberinde getirmektedir. Çünkü özdeşim nesnesinin yokluğu nedeniyle çocuğa verilecek eğitim, değer dünyasını bilmediğimiz bakıcı veya öğretmene kalmaktadır. Oysa erken çocukluk dönemi tecrübeleri organize olmuş zihni yapılarının başka bir deyişle ego/ben yapılarının ortaya çıkmasında oldukça önemli bir rol oynamaktadır.³ Yaşamın ilk altı yılının özellikle temel güven, sevgi, bağlanma, duyusal, kişisel ve zihinsel gelişim için kritik dönemler olduğunu hatırlarsak, aynı zamanda ahlaki gelişme için yani toplum normlarını, ahlaki değerleri aktarmada ebeveynin bir rol model olarak oldukça önemli işlevi olduğunu görebiliriz. Çocuk, öncelikle hangi davranışların doğru hangilerinin yanlış olduğunu hem gözlem ve taklit hem de ebeveynler tarafından uygulanan ödül ve cezalarla

Mustafa, Merter, *Nefs Psikolojisi*, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2014, s. 13; Jean, Twenge, *Ben Nesli*, (çev. Esra Öztürk), Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2009, s. 146.

² Binnur, Yeşilyaprak, *Eğitimde Rehberlik Hizmetleri*, Ankara, 2004, s. 21.

³ Mustafa, Merter, *Nefs Psikolojisi*, s. 157.

öğrenecektir. Özellikle ebeveynlerin çocukları ile ilgili yaptıkları değerlendirmeler sonraki yıllarda çocuğun kendisi ile ilgili olumlu veya olumsuz değerlendirmelerini de büyük oranda belirleyecektir.⁴ Doğuştan getirdiği öfke, zevk, hırçınlık, açgözlülük ve benzeri kötü veya iyi yönde geliştirilebilecek huyları ihmal edilip eğitilmeyen her çocuk mevcut hali üzerine büyüyüp, ömrü boyunca da bu durumunu koruyacaktır.⁵ Dahası Eric Bern'nin öncülük ettiği *Transaksiyonel Analiz kuramına* göre mutsuz çocukluk tecrübeleri ilerleyen yıllarda ve hatta hayat boyu devam edecek, kompulsif belirtilere neden olacaktır. Ebeveynin olmadığı tehlikeli bir dünyada çocuğun kendisini yalnız ve terk edilmiş hissetmesi ile beklediği sevgi, ihtimam, huzur, güven ve korumayı bulamamasından dolayı Horney'in *Temel Kaygı* olarak tanımladığı durum yaşanacaktır. Bu nedenle çocuğun özdeşim kurarak ilk ahlaki öğrenmelerini gerçekleştirdiği aile kurumunda ebeveynin çocuğun yanında olmaları zorunluluk arz etmektedir. Çünkü çocuk, asli kimliğini yani insanın yanında insan olma serüvenini ailesinin yanında gerçekleştirmektedir.⁶ Geleneksel aileden çekirdek aileye geçmenin sonucu olarak yalnız kalan ebeveynin çocuk eğitiminde karşılaştıkları sorunları danışabilecekleri tecrübe sahibi yakınlarının olmayışı da problemi daha çetrefil hale getirmektedir. Günümüz insanı maalesef çocuk eğitimini kitaplardan öğrenmek zorunda kalmaktadır. Batılı geleneklerden kültürel uyarlama yapılmadan çok satma/sattırma saikleriyle rastgele devşirilen bu kitapların hangi inanç, insan ve değer algısını aktardığı ise ayrı bir sorundur.

⁴ Micheal, Argyle, "Sosyal Davranışın Yedi Kökeni", (Editör ve çeviren: M. Doğan Karacoşkun), *Din ve Psikoloji: Dini ve Sosyal Psikoloji Yazıları* içinde, Akademik Bilişim Yay., Samsun, 2006, s. 55-69

⁵ İbn Miskeveyh, *Ahlaki Olgunlaştırma*, (çev. A. Şener, C. Tunç, İ. Kayaoğlu), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, 1983, s. 39

⁶ Mustafa, Merter, *Nefs Psikolojisi*, s. 322, 176.

Ülkemizde, aile kurumunun yapısal özelliğinin, büyük oranda kentleşme eğilimine bağlı olarak değiştiği belirtilmektedir.⁷ Dolayısıyla Köyden kente göç olgusu aile büyüklüğünü, ailenin tüketim özelliklerini etkilemiş, bireylerin eğitim beklentilerini artırmıştır. Geleneksel ekonomiden kapitalist ekonomiye geçiş, aile yapısını etkilediği gibi kadının konumu ve görevlerini de büyük ölçüde etkilemiştir. Ailedeki değişimin temel noktasını geniş aileden çekirdek aileye geçiş ile birlikte annenin çalışma hayatına atılmasında görebiliriz. Evdeki görevlerini tam olarak yerine getiremeyen annelerde suçluluk ve pişmanlıktan kaynaklanan yetersizlik duyguları zuhur edebilmektedir. Ortaya çıkan bu psikolojide yetersiz anne, eş, kadın, çalışan duygusunun oluştuğunu görebiliriz. Evde yetersizlik duygularını yaşayan kadınlar aynı zamanda yoğun iş temposundan kaynaklanan stres, panik hali, madde kullanımı, sağlık sorunlarının artması, yorgunluk, yalnız kalma isteği, iştahsızlık, çeşitli ağrılar şeklinde kendisini gösteren psikosomatik sorunlarla da yüzleşmek durumunda kalmaktadırlar.⁸

Yapılan çalışmalarda, annenin çalışmasının nasıl psikolojik sorunlara yol açtığını, çalışma hayatına atılan annelerin sayısının hızla artmasının çocukların ruhsal yapısında, çok yönlü, psiko-sosyal sorunlara neden olduğu, okul öncesi çocuklarda ciddi duygusal bozukluklar ve psikonevrozlar oluşturduğu belirtilmektedir.⁹ Anne yoksunluğu kalıcı psikolojik olumsuzlukların yanı sıra, bedensel gelişme geriliklerine, yetersiz ve bozuk ilişki biçimlerine de neden olabilmektedir.¹⁰

⁷ Yasin, Aktay, "Gelenekten Moderne Değişen Aile Yapımız ve Toplum Konusuna Bir Katkı", *Aile Yapımız ve Sorunları Sempozyumu*, Selçuklu Belediyesi Kültür Yay., Konya, 2008, s. 22

⁸ Nevzat, Tarhan, *Mutluluk Psikolojisi*, Timaş yay., İstanbul, 2004, s. 98-99.

⁹ Güray Övat ve Saffet, Koray, "Çalışan ve Çalışmayan Annelerin 4-6 Yaşındaki Çocuklarında Ruh Sağlığı", *Aile Yazıları 3* İçinde, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı, Mn Ofset, Ankara, 1991, s. 114-120.

¹⁰ Aydın, Cahide ve Oya, Tuncer, "Annenin Ev Dışında Çalışmasının Çocuk Gelişim ve Davranışına Etkisi", *Aile Yazıları 3* İçinde, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı, Mn Ofset, Ankara, 1991, s. 91-97;

Benzer şekilde birçok araştırma antisosyal kişilik bozukluğunun veya yaygın kullanımıyla psikopatlığın epidemiyolojisini çocukluk yıllarına ve özellikle de bu dönemin ilk üç yılına bağlamaktadırlar. Bu araştırmalardan örnekler sunan Barker, dünyada hiçbir şeyin çocuk yetiştirmedeki ilk üç yıl kadar önemli olamayacağını ve bu yılların yeterli güven, empati ve sevmeye kapasitesi için kritik dönem olduğunu, bu ihtiyaçlar karşılanmadığı takdirde kalıcı duygusal hasarlarla birlikte antisosyal kişilik bozukluğunun yerleşebileceğini dile getirmektedir.¹¹ Son zamanlarda gerçekleştirilen araştırmalarda bilişsel anlamda ebeveyn ile bağ kuran ve ilgi gören çocukların dil işlevlerinde daha başarılı oldukları, erken yaştaki anne ihmalinde ise çocuğun hipokampus gelişiminin küçüldüğü bulgularına ulaşılmıştır.¹² Hipokampus'un hacminin küçülmesi önemlidir çünkü bu bulgu aynı zamanda şizofreni, depresyon ve Alzheimer de gözlenen ortak belirtidir.¹³ Bowlby ise ebeveyni çalışan veya herhangi bir birincil bağlanma figürüne sahip olmayan bebek veya erken çocukluk dönemindeki otuz aya kadar olan çocuklarda bu durumun ciddi risk faktörü oluşturduğunu, ilerleyen yıllarda sosyal, duygusal gelişimlerinde sorunların yaşanabileceğini aktarmaktadır. Güvensiz bağlanmaya sahip bu yaş grubundaki çocuk ve bebeklerde bu durum akıl sağlığı için ciddi riskler olmaktadır.¹⁴

¹¹ Elliot, Barker, "The Critical Importance of Mothering", Presented at the La Leche League Conference, summer, Chicago, vol. 47, 1987. http://www.naturalchild.org/elliott_barker/mothering.html, (erişim: 19.02.2015).

¹² Hengyi, Rao ve diğ., "Early Parental Care is Important for Hippocampal Maturation: Evidence From Brain Morphology in Humans". *Neuroimage*, 2010, 49(1), 1144-1150.

¹³ Jason, L., Stein ve diğ., "Identification of Common Variants Associated With Human Hippocampal And Intracranial Volumes". *Nature genetics*, 2012, 44(5), 552-561.

¹⁴ Richard, Bowlby, "Babies And Toddlers in Non-Parental Daycare Can Avoid Stress and Anxiety If They Develop A Lasting Secondary Attachment Bond With One Carer Who is Consistently Accessible to Them", *Attachment & Human Development*, December; 9(4), 2007, s. 307 – 319.

Son zamanlarda sinir bilimlerdeki gelişmeler yaşantıların insan biyolojisini etkileyip değiştirdiğini göstermektedir. Çocuklarıyla ilişki kuran, iletişim içinde olan ebeveynler bu davranışlarıyla çocuğun sinir sisteminin olgunlaşarak gelişmesinde olumlu katkıda bulunmakta ve daha az stres yaşamalarına neden olmaktadır. Böylelikle bu çocukların beyinlerinde yer alan prefrontal korteks bölgesi sağlıklı bir şekilde gelişerek bilgileri hafızada tutmaya ve dürtüleri kontrol altında tutmaya yardımcı olmaktadır.

Evde olmayan, çalışan veya ihmalkâr anne babaların çocukları, normal gelişimlerini sürdürebilir hatta üstün zekalı bile olabilirler. Ancak duygusal açıdan kötürüm kalırlar.¹⁵ Vanderwert ve arkadaşlarının gerçekleştirdikleri çalışmada; erken yaşlarda gerçekleşen ihmal ve anne yoksunluğunun çocukların ilerleyen yaşlarında özellikle kişilik gelişimlerinde sorunlara yol açtığı ve beyin elektrik aktivitelerinin akranlarına oranla daha az olduğu tespit edilmiştir.¹⁷ Sözüün özü, işkolik ebeveynler tarafından yetiştirilen yeni nesil çocukların ebeveyn yoksunluğunun oluşturduğu nörotik nedenlerden dolayı daha depresif olabilecekleri ileri sürülmektedir.¹⁸ Modernleşme, geleneksel aile yapısının parçalanmasıyla hem çocuk eğitiminde annenin önemini arttırmış hem de anneyi dışarıda çalışmaya iterek çocuğu bu eğitimden yoksun kılmıştır. Modernleşme ile kadına bir taraftan önemli bir konum bahşedilirken, diğer taraftan daha önceleri mahalle, büyük aile, lonca ve genel ahlakı vazeden din adamları gibi farklı merciler tarafından paylaşılan bir görevi, sadece annenin üzerine yıkılmıştır. “Çünkü modernleşme aynı zamanda

¹⁵ Kemal, Sayar, *Yavaşla*, Timaş Yay., İstanbul, 2007, s. 116-117.

¹⁶ Bağlanma kuramının temsilcisi olan Bowlby'e göre anne sevgisi mahrumiyeti yaşayan çocuklarda; keder, yas, ayrılık anksiyetesi ve protesto tarzında davranışsal ve psikolojik sorunların yanı sıra zeka gelişimlerinde duraklama ve psikosomatik rahatsızlıklar gözlenebilmektedir. Detaylı bilgi için bkz. John, Bowlby, *Grief and Mourning in Infancy and Early Childhood*, *Psychoanalytic Study of the Child*, 1960, 15: 9-52.

¹⁷ Ross, Vanderwert, ve diğ., “Timing of Intervention Affects Brain Electrical Activity in Children Exposed to Severe Psychosocial Neglect.” *PLoS One*, 2010, 5(7), e11415.

¹⁸ Mustafa, Merter, *Nefs Psikolojisi*, 389.

cemaat, mahalle ve büyük aile bağlarından bir kopuşu da hedefliyordu."¹⁹

Topçuoğlu, aile tiplerinden biri olan *aşırı ilgili aile* tipinin bu gelişmeler sonrasında orta halli ve özellikle memur ailelerinde ortaya çıktığını belirtmektedir. Çocuğun oldukça önemli olduğu bu ailelerde öncelik değişmiş, temel değer çocukların eğitimi haline dönüşmüştür. Çocuğun gittiği dersane, okul ve kazanacağı üniversite her şeyden daha önemlidir. Eğitimin olmadığı, öğretim merkezli bu kurumlarda değer eğitiminden söz etmek oldukça güçtür. Yani aile kendi sorumluluğu olan değer, ahlak kazanımı gibi görevlerini kurumlara devretmektedir.²⁰ Dolayısıyla iyi bir anne olmak artık çocuğuna ne kadar çok tüketim aracı almakla bağlantılı hale gelmeye başlamıştır. Bu anlayış çocuk yetiştirme pratiğine özgür, mutlu ama *bencil* çocukların yetişmesi şeklinde yansımaktadır. Korunaklı bir yer olan aile, çocuğun *ben*'inin ve *bencilliğinin* beslendiği, ebeveynlerin bütün duygusal yatırımlarını çocuklarına yaptıkları yer haline gelmektedir.²¹ Hal böyle olunca aileler çocukları daha 8 aylıkken onlara uygun programlar oluşturmaya başlıyor. Buna "*aşırı anne babalık*" (hyperparenting) adı veriliyor, her türlü programla zamanı tıka basa doldurulan proje çocuğa da "*aşırı programlanmış*" (overscheduled) çocuk deniyor. Aşırı kaygılı anne babalık, çocukları günümüzde giderek daha fazla mutsuz kılıyor. Kimi anne babalar kendi eksikliklerini çocuklarında tamamlamaya çalışıyor, kimileri de her yönden başarılı, on parmağında on marifet sahibi çocukları olmasını hedefliyor. Bu yüzden çocuklar daha küçük yaşta birden fazla spor ya da müzik dalıyla ilgilenmeye başlıyor ancak aileler, çocuklarını bu dallara yönlendirirken, çocukların isteklerini ve

¹⁹ Nazife, Şişman, "Yeni Haklar, Yeni Kimlikler ve Din", *Aile Yapımız ve Sorunları Sempozyumu*, Selçuklu Belediyesi Kültür Yay., Konya, 2008, s. 33.

²⁰ Abdullah, Topçuoğlu, "Genel Olarak Aile ve Toplum", *Aile Yapımız ve Sorunları Sempozyumu*, Selçuklu Belediyesi Kültür Yay., Konya, 2008, s. 14-18.

²¹ Nazife, Şişman, "Yeni Haklar, Yeni Kimlikler ve Din", s. 33.

yeteneklerini göz ardı edebiliyorlar".²² Ortaya çıkan tabloda bu programlara uyma nedeniyle sistemin istediği aşırı tüketen aile modeli oluşmakta, tüketimekteki sektöre uğramaması içinde kadın çalışması bir tercih değil zorunluluk haline dönüşmektedir.

Chris Arthur, "Nerede yaşarsak yaşayalım, toplumun hangi tabakasında doğup yetişirsek yetişelim, hangi okula gidersek gidelim, hangi siyasi parti iktidarda olursa olsun, şu gerçek asla değişmemektedir: Yaş, sınıf, cinsiyet, ırk, inanç, zeka ya da her hangi bir değişken farkı olmaksızın, herkes için geçerli olan, asıl ve temel müfredat *doğal ortamdır*," tespitini yapmaktadır.²³ Aşırı programlanmış çocukları mahallede, sokakta göremezsiniz. Kendi oluşturduğumuz dış dünyanın riskli oluşu düşüncesinden dolayı çocukların tek başına sokak ve parklarda oynamalarına izin vermeyiz. Bir anlamda çocuğu doğal tabiat ortamından yalıtıp, apartman odalarında internet, bilgisayar, televizyon, cep telefonu ile baş başa bırakmak daha güvenli gelmektedir. Konunun uzmanları ise bilgisayar, televizyon ve cep telefonunun üç çağdaş zehir olduğunu ve ailelerin bu zehirlere karşı çocuklarını korumalarının önemine işaret etmektedirler.²⁴ 2006 yılında İngiltere'de oldukça kalabalık bir akademisyen topluluğu tarafından sunulan raporda; yaşadığımız çağın, modern hayatın çocukları daha fazla depresyona sürüklediği, kültürel değerlerin bozulduğu, ekrana bağlı bir yaşam biçiminin onları doğal yaşamdan uzaklaştırdığı ifadelerine yer verildiğini görmekteyiz. Onlara göre; bugünkü toplumumuz, çocukları fiziksel acıya karşı korumalarına karşın duygusal ve sosyal ihtiyaçlarını göz ardı etmiştir.²⁵

²²Kemal, Sayar, *Biraz Yağmur Kimseyi İncitmez*, Timaş Yay., İstanbul, 2012, s. 257; Frank, Furedi, *Paranoyak anne-babalık: uzmanları dikkate almamak çocuğunuz için en iyisi olabilir!*, s. 9.

²³ Chris, Arthur, *Biting the Bullet: Some Personal Reflections on Religious Education*, Edinburgh, The Saint Andrew Press, , 1990, s., 35.

²⁴ Rüstem, Aşkın, "Müzakere", *Aile Yapımız ve Sorunları Sempozyumu*, Selçuklu Belediyesi Kültür Yay., Konya, 2008, s. 149.

²⁵ <http://www.telegraph.co.uk/news/1528644/Modern-life-leads-to-more-depression-among-children.html> (erişim: 23.02.2014).

Anne-babanın çalışma hayatında, çocukların ise yalnız olduğu bir düzende onları teknolojik unsurlara karşı korumak gittikçe zorlaşmaktadır. Artık çocuk ve ergenlerin vakitlerinin büyük çoğunluğunu internet başında geçirdiğini bilmekteyiz. Ancak internette daha fazla zaman geçiren çocuklarda akranlarına oranla şiddet eğilimi, yalnızlaşma, akademik başarısızlık, vicdan duygusunun körelmesi, hiperaktivite, dikkat dağınıklığı, depresyon, içedönüklük, yalıtılmışlık, tek tipleşme, sosyal ilişki kaybı, obezite, gibi psikolojik ve fizyolojik sorunların olduğu belirtilmektedir. İnternet ortamında oynanan oyunlar çocuklarda para kazanma ve sürekli başarı elde etme hırsına neden oluyor ve bu nedenle psikolojileri bozulmaktadır. Sanal dünyada tek tuşla sorun çözen çocuklar, gerçek hayatta ayakkabılarını bağlamak gibi basit sorunlarını çözmekte güçlük çekmekte; bu da onları saldırganlaştırıp, şiddete yönelmelerine sebebiyet vermektedir.

Çocukların yaşı arttıkça bilgisayar ve internet kullanmaya ayırdıkları süre de artmaktadır; daha kötüsü teknoloji ile tanışma ve kullanma yaşı her geçen gün aşağı inmektedir. Tabir caizse, eli ayağı tutacak kadar güçlenen her çocuk bir şekilde teknolojiyi kullanmaya başlamaktadır. Bilgisayarın çocuk ve gençlerde amaç dışı kullanıldığı belirlenmiştir. Anne babaların çocuklarından çok internet vb. teknolojilere zaman ayırdıkları için iletişim çatışmalarının yaşandığı, ailenin ergenden, ergenin de aileden uzaklaşmasına yol açtığı görüşü egemen hale gelmiştir²⁶. Dahası zamanımızın çağdaş “anneleri çocuklarıyla ne kadar ilgiliymiş gibi dursa da durum çok trajiktir. Mesela bazı anneler çocuğunu emzirirken göz kontağı kuramaz çünkü ya telefonuyla meşguldür ya televizyon seyrediyordur.”²⁷

Van Rompaey, Roe ve Struys, internet kullanımının etkilerini belirlemek üzere evinde internet bağlantısı bulunan 73 hanedeki 169 bireyle üç yıllık bir izleme çalışması gerçekleştirmişlerdir. Çalışmada,

²⁶ *İnternet Kullanımı ve Aile Araştırması*, (Yay. Haz: Sadık Güneş), Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü, (ASAGEM; yayın no. 133), Ankara, 2008, s. 262.

²⁷ Kemal, Sayar, *Biraz Yağmur Kimseyi İncitmez*, Timaş Yay., İstanbul, 2012, s. 257.

bu hanelerdeki internet bağlantısı olmadan önce ve sonraki dönemler içerisindeki üç yıllık süre boyunca elde edilen bulgulardan internet kullanımının artması ile aile içi iletişimin azalması, aile bireylerinin uzak ve yakın sosyal çevrelerinin daralması, depresyon ve yalnızlık duygularının artması ile ilişkili olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Yine aynı çalışmada internet kullanımının yüz yüze ilişkileri azalttığı güçlü sosyal ilişkilerin yerini zayıf ilişkilerin aldığı ve internetin bu olumsuz etkilerinin internet kullanımı bırakıldıktan ancak üç yıl sonra ortadan kalkmaya başladığı sonuçlarına da yer verilmektedir.²⁸ Üstelik internetin bütün bu olumsuzluklarını yaşamak için uzun yıllar internet kullanmak gerekmiyor. İnternet'i ilk defa kullananların % 25'inde bile kısa bir süre içerisinde internet bağımlılığının bütün belirtilerine rastlamak mümkün hale geliyor. Beard ve Wolf'un gerçekleştirdikleri bu çalışmada, patolojik kumar oynama hastalığı kriterleri ile ergenlerde internet bağımlılığı kriterleri karşılaştırılmış ve netice her ikisi arasında yalan söyleme, depresyon, kaygı vb. oldukça önemli benzerliklerin varlığı tespit edilmiştir²⁹. Öte yandan araştırmalar, televizyonla baş başa bırakılan bireylerde beyin aktivitesinin yavaşladığını, dikkatin dağıldığını, pasif, edilgen bir konumda olmaları nedeniyle reklam vb. içeriklere daha açık olduklarını göstermektedir. Yine çocukluktan itibaren fazlaca televizyon izleyen bireylerde yaratıcılığın, hayal edebilme kapasitesinin azaldığı, böylelikle kendi hayalleri ile değil başkalarının sunduğu hayal ve imajlarıyla yaşadıkları şeklinde tespitler mevcuttur.³⁰

²⁸ Roe, Van Rompaey, ve diğ., (2002). "Children and the İnternet: Adoption in The Family Context." *Communication and Socceity*, 5(2), 189-206

²⁹ Keith, Beard, Wolf ve Eve, M., "Modification in the Proposed Diagnostic Ctiteria for İnternet Addiction", *cyberpsychology&behavior*, 2001, 4 (3), pp. 377-383.

³⁰ Michael, Smith ve Alan, Gevins, "Attention and Brain Activity While Watching Television: Components of Viewer Engagement", *Media Psychology*, 2004, Volume 6, Issue 3, pp, 285-305

2. Değişen Değerler

Hızlı toplumsal değişim, bilimsel ve teknolojik gelişmelerdeki ilerlemeler ve buna bağlı olarak toplumsal yapıdaki hızlı değişimler sadece birey ve aileyi dönüştürmekle kalmamış, insanların dünya görüşleriyle birlikte değer yargılarını da farklılaştırmıştır.³¹ Tüketim eksenli bu değişim mevcut değerlerin imhasına yönelik saldırılara dönüşerek toplumsal yapıda değersizliğin, değer yoksunluğunun oluşmasına zemin hazırlamıştır. Değer yoksunluğu, ahlaksızlık, köksüzlük, boşluk, umutsuzluk, inanılacak ve uğruna adanılacak şeylerin eksikliği ve en önemlisi de anomi olarak karşımıza çıkmaktadır. Anomi, modern psikiyatrinin kimilerince en yaygın sorunu olarak gösterilmektedir. Derinden hissedilen bir amacın yokluğu, kişinin çevresine ve dostlarına yabancılaşması, özetle anlamsızlık olarak tanımlanır ve psikiyatrinin anlamsızlık salgınına sunabileceği bir reçetesi yoktur.³² Değer yoksunluğunun diğer etkileri arasında yalnızlık, içi boşluk, endişe, korku ve benlik yitimini sayabiliriz.³³ Modern zamanlarda dünyamızı sıklıkla yoklayan ekonomik bunalımdan belki de daha tehlikeli olan muhtemelen daha önce benzeri görülmemiş bir kimlik bunalımıdır.³⁴ Modern insanın bunlardan kaçmak için seçtiği cinsellik, alkol ve uyuşturucu kullanımı geçici bir etkiden sonra daha büyük bir yalnızlığın kapısını aralar. Özellikle cinsel doygunluk, yalnızlığın doğurduğu huzursuzluktan kaçmak için umutsuz bir çaba şeklini alır ve daha da çoğalan bir yalnızlık duygusuyla biter.³⁵

Başta aile olmak üzere toplumsal yaşamı etkileyen modern yaşam geleneksel değerlere saldırırken bir süre sonra kendi

³¹ Erkan, Perşembe, "Genç-Aile İlişkilerinde Uyumun Sağlanmasında Dinin Fonksiyonel Rolü Üzerine", *Gençlik Dönemi ve Eğitimi*, 11-13 Aralık 1998 İstanbul: Ensar Neşriyat. 2000, s. 259-277.

³² Kemal, Sayar, "Psikiyatri ve Kutsal", *Defter Dergisi*, 1999, sayı: 12, s. 141-164.

³³ Rollo, May, *Kendini Arayan İnsan*, (çev. Kerem Işık), Okuyan Yay., İstanbul, 2013, s. 47-63

³⁴ Elisabeth, Badinter, *Kadınlık mı Annelik mi*, (Çev. Ayşen Ekmekci), İletişim Yay., İstanbul, 2011, s. 11.

³⁵ Erich, Fromm, *Sevme Sanatı*, (Çev. Nermin Tunç), İstanbul, 1996. s.22.

değerlerini de inşa edecektir. Rokeach'ın geliştirdiği 32 maddeden oluşan modern değerler listesine baktığımızda bunların; özgürlük, zenginlik, değişik bir hayat, heyecan verici bir hayat, hırslı olmak, iyi bir dış görünüş/ımaj, evrensellik, demokrasi, sosyal güç, yaratıcılık/yapıcılık, sosyal itibar, kontrol gücü, refah içinde olmak, bağımsızlık gibi maddelerden oluştuğunu görmekteyiz.³⁶ Modern değerlerin içeriğinde kazanım ve başarının ön plana çıkması nedeniyle başarılı, hırslı, rekabetçi, zeki bireylerin yetiştirilmesi ana hedef olmuştur. Bu hedef doğrultusunda narsist, bencil, yabancılaşmış, değer ve ahlak yoksunu patolojik kimliklerin ortaya çıkarılması hedeflenmiştir. Bu doğrultuda 1960'larda Kaliforniya'da eğitim sisteminde yapılan reformlar arasında *değerlerin artırılması (values clarification)* adıyla bir çalışma başlatılmıştır. Çalışmanın fikir babaları; *Carl Rogers, Abraham Maslow ve William Coulsen'*dir. Bu çalışmanın amacı, insancıl (hümanist) psikoloji ekolünün terapide hastalara kullandığı "bütün ahlaki davranışlarınızın tek sorumlusu sizsiniz" mesajının eğitim kanadına uyarlanmasıydı³⁷. Nitekim ilkokuldan liseye kadar bütün eğitim kurumlarında bu slogan işlenerek var olan değerlere alternatif üretilmeye çalışılmıştır.

Öte yandan teknolojik ve ekonomik gelişmeler, kitle iletişim araçları eliyle tüketimi bir "değer" haline getirmiş; özgüvenler mesnetsizce şişirilerek tüketim çılgınlığına katkıda bulunulmuştur.³⁸ Günümüz bireyinde özgüvenin eksik olduğu, başarılı olmak için iyi bir özgüven duygusuna sahip olunması gerektiği düşüncesi öteden beri psikoloji ve kişisel gelişim kitaplarının ortak sloganı haline gelmiştir. Son zamanlarda yapılan çalışmalar özgüven, özdeğer duygularının geçmişe oranla % 86 oranında bir artış gösterdiğini

³⁶ Mustafa, Aydın, "Gençliğin Değer Algısı: Konya Örneği", *Değerler Eğitimi Dergisi*, Cilt: 1, Sayı, 3, 2003, s. 121-144.

³⁷ Teresa, Wagner, R.& Leslie, Carbone, "**Fifty Years After the Declaration: The United Nations' Record on Human Rights**," *University Press of America*, 2000, s. 94-95; Ames, Nicolosi, Linda "Interview with William Coulson: Reflections on the Human Potential Movement", <http://www.dijg.de/english/reflections-on-the-human-potential-movement/>, (erişim: 22.02.2015).

³⁸Sayar, Kemal, *Terapi*, s. 41-42.

belirtmektedirler.³⁹ Buna karşılık araştırmalarda elde edilen verilere bakıldığında özgüven arttıkça psikolojik sorunların arttığı görülmektedir.

Mutlu olmanın kriteri; ne kadar tükettiğiniz, nelere sahip olduğunuz ile değerlendirilir olmuştur. Sonuçta insanın içgüdülerine hitap eden ve hazcı bir anlayışı yerleştiren modern değerler insanı mutlu etmediği gibi paylaşımın azalmasına, ailelerin anlaşmazlık yaşamalarına ve boşanmaların artışına⁴⁰ sebebiyet vermektedir.⁴¹ Bu kültüre özgü bencillik ve hedonizm, üremenin reddinin öncelikli saikleri haline dönüşmüştür. Özellikle kadınların önünde, annelerinin hiç bilmediği; kişisel tutkulara önem verme, bekarlığın tadını çıkarma, evlilik olmadan bir erkekle birliktelik yaşama ve bu ilişkiyi çocuk olmadan yürütebilme, annelik arzuları yerine mesleki tatmini tercih etme gibi bir yaşam kültürü oluşturulmuştur.⁴²

Aynı zamanda tüketim kültürü, oluşturduğu yaşam tarzıyla insanda mevcut bulunan anlam istemini de sekteye uğratmıştır. Çoğu zaman engellenen anlam isteminin yerini haz istemi almıştır. Bu tür zamanlarda, kaybolan anlam isteminin oluşturduğu boşlukta cinsel arzunun serpilip yayıldığını belirtebiliriz. Yine de hiçbir içgüdü veya cinsel arzu bireye ne yapacağını söylemez. Kişi gerçekte neyi arzuladığından bile emin olamadığı için bu tarz durumlarda diğer insanların yaptığı şeyi yapmak (*uydumculuk*) veya insanların kendisinden istedikleri şeyleri yapmak en kolay yoldur. Bu durum,

³⁹Jean, Twenge, *Ben Nesli*, s. 146.

⁴⁰Vehbi, Ünal, "Geleneksel Geniş Aileden Çekirdek Aileye Geçiş Sürecinde Boşanma Sorunu ve Din" *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 6 Sayı: 26 Volume: 6 Issue: 26 Bahar, Spring, 2013, s. 588-602.

⁴¹2003 yılında boşanma sayısı 92.637 iken 2013 yılında bu oran 125.305'e yükselmiştir. Boşanmaların %40'ı ilk 5 yıl içinde gerçekleşmiş, en çok boşanma lise ve dengi okul mezunları ile üniversite mezunları arasında gözlenmiştir. En çok boşanma şehir merkezlerinde gerçekleşirken, evli olunan dönemde boşanan kadınların %90'ı çalışmaktadır. Yani, eğitim ve çalışma arttıkça boşanma da artmaktadır. Boşananların %81'i çekirdek ailede yaşamaktadırlar. Detaylı bilgi için bkz. www.tuik.gov.tr; www.ailetoplum.gov.tr/.

⁴² Elisabeth, Badinter, *Kadınlık mı Annelik mi*, s. 9-10.

sosyojenik nevrozlara yol açabileceği gibi ihtiyaçlarımızın büyük çoğunluğunun yaşadığımız toplum tarafından oluşturulmasına neden olabilmektedir.⁴³ Öte yandan hâlihazırdaki kültürden kopma, kişilik rahatsızlıklarının sebebi olarak da gösterilmektedir. Bireyin içinde yaşadığı kültürden belirgin bir şekilde kopması bir sapma olarak değerlendirilip; düşünce, duygusallık, kişilerarası ilişkilerde sorun ve itki kontrol bozukluğunun nedeni olarak gösterilebilmektedir.⁴⁴

Popüler kültür, medya, topluluk içerisindeki grup dinamikleri davranışlarımızın yeni belirleyicileri haline gelmektedir. Günümüz psikolojisinde hipnotik telkin olarak da ifade edebileceğimiz bu sistemde özgür olduğunu zanneden bireyin beğenileri, nasıl yaşaması gerektiği, değerleri, hayata yönelik doğruları, alış-veriş kültürü ve insan ilişkileri büyük oranda kendisinin dışındaki bu faktörler tarafından çoktan belirlenmiş bulunmaktadır. Geniş aile, akrabalar, cemaat, mahalle, din görevlileri gibi geleneksel kültürdeki yardım unsurları ötelenmiş, modern kültürde birey yalnızlaşarak kendi başına bırakılmıştır. Artık o, telkinleri almaya daha müsait haldedir. İstenildiği gibi yönlendirilebilir, tükettirilebilir, çünkü yapayalnızdır, korunmasız haldedir. Bireyin bu kıvama ulaşması için modernizmin, tüketim kültürünün ön gördüğü eğitim-öğretim kurumlarından geçmesi gerekir. Başka bir deyişle, hipnotik telkine en müsait kitle modern dünyanın değerleri ile yetişmiş, eğitilmiş kesimdir. AVM'lere gitmek, kalori hesaplamak, daha fazla kazanmak, tükettiği kadar var olmak, haz odaklı yaşamak bu kültürün temel değerleri haline dönüşmüştür. Bu nedenle çocuklar erken yaşlarda programlara dahil edilir, ergenlik çözülmesi gereken bir sorun olarak algılanır, sadece kazanıma yönelik hedefler belirlenir. Hatta medyada, toplumda cinselliğin fazlaca kullanılması, çocuk ve ergenlerin cinsel uyarıcı bombardımanına maruz kalması sonucu erken uyarılma nedeniyle ergenliğe erken yaşlarda girilmektedir. Ergenlik belirtilerinin kızlarda

⁴³ Victor, Frankl, *İnsanın Anlam Arayışı*, (çev. Selçuk Budak), 4. Basım, Öteki Yay., Ankara, 1995, s. 95-96.

⁴⁴ Mustafa, Merter, *Nefs Psikolojisi*, s. 367.

8 yaş, erkeklerde 9 yaştan önce görülmesi normal karşılanmamasına rağmen bugün 7 yaş civarında çocukların ergenliğe geçişlerinin görülmesi psikolojik olarak hazır olmama nedeniyle bir sorun olarak karşımızda durmaktadır.⁴⁵ Ancak bu durum, yani çocukların ergenliğe erken girmeleri, akademik çalışmalarda bile hormonlu yiyeceklere bağlanılarak adeta cinsel uyarıcıların etkisi örtbas edilmektedir.⁴⁶

Dahası, son yıllarda geleneksel çocuk yetiştirmedeki sorumluluk verme yerine çocuğun *kendisini değerli hissetme* akımının (self-esteem movement) etkisiyle yetişen çocuklarda kendini hep özel hissetme nedeniyle yetişkinler tarafından ayrıcalıklı davranılmadığında büyük öfke patlamaları ile çok sert ve ani çıkışların gözlemlendiği bilinmektedir.⁴⁷ Özsaygı, özdeğer, özgüven gibi kavramlar sanki geçmişe göre daha düşük seviyedeymiş ve bugün çocuk ve gençlerin sorunu buymuş gibi sürekli ön plana çıkarılmaktadır. Twenge'nin narsistlik araştırmasında yer verdiği istatistikler ise tam tersi sonuçları ortaya koyuyor: 1950'lerin başlarında 14-16 yaş grubu ergenlerin % 12'si "Ben önemli bir insanım." fikrine katılırken bu oran 1980'lerde % 80'i bulmaktadır. 2006 yılında ABD'de Narsistik Kişilik Envanteri uygulanan 15.234 üniversite öğrencisinin 20 yıl önceki öğrencilere göre % 65 daha yüksek narsisizm puanı elde ettikleri görülmüştür. Twenge, "İnsanları kullanmak çok kolay.", İnsanların benimle ilgilenmesini istiyorum.", "Hak ettiğim saygıyı görmek istiyorum." şeklindeki fedakâr olmaktan ve diğerlerini düşünmekten uzak narsist kuşağın günümüz kuşağı olduğunu dile getirmektedir.⁴⁸

⁴⁵Nurçin, Saka, "Gencin Bedensel Gelişimi ve Ergenlik Sorunları" (edit.: Aysel Ekşi) *Ben Hasta Değilim* içinde, Nobel Tıp Kitapları, İstanbul, 2011, s. 109-112.

⁴⁶ Bkz. Yasemin Çayır, Atilla Çayır, "Birinci Basamakta Erken Puberteli Çocuğa Yaklaşım" *Tıp Araştırmaları Dergisi*; 2013: 11(Ek 3/Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları): 1-4

⁴⁷ Aysel, Ekşi, "Gözden Geçirme: Beş Kıtada Genç Sorunları" *Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi*, 2003, 10 (2), s. 84.

⁴⁸ Jean, Twenge, *Ben Nesli*, s. 98-99.

“Dilce susulup bedence konuşulan”⁴⁹ bu gösteri çağı kültürü ve onun oluşturduğu değerlerde daima genç kalmak temel hedef haline getirilmektedir. Yetişkinler, güzellik ve kişisel bakım ürünleri ile gençleşmeye çalışırken, ölüm ve acıdan söz etmek istemeyen yaşlılar anti-aging program ve ürünleriyle yaşlarını gizleme peşine düşmektedirler. Önceleri iki veya üç yıllık sürelerle sınırlanan ergenlik ise bir türlü bitmeyen bir dönem haline getirilmektedir. Bu dönemde gençlerin aldıkları eğitim süresinin uzaması sonucu hayata bir türlü atılamayan, evliliği ve sorumluluğu öteleyen, aslında popüler kültürün istediği şekilde bir türlü olgunlaşamayan, tüketim, cinsellik ve idealsizlik üçgeninde yaşayan bir kültür ortaya çıkmaktadır.⁵⁰

Büyük oranda popüler kültürün etkisi altında olan bu kitlede; intihar, depresyon, anomi gibi psikolojik sorunlarla boşanma, yalnızlık, içi boşluk, egoistlik, narsistlik gibi olumsuzlukların ortaya çıkması şaşırtıcı değildir. Hal böyle olunca bu kültürün oluşturduğu aile yapısında istikrarsızlık, büyüklerin dışlanması, tahammülsüzlük, evlenip-boşanmalar da yaygınlaşmaktadır. Yardımlaşmanın, dini ve ahlaki değerlerin dışlandığı bu dünyada modern insanın manevi ihtiyaçları ise tuhaf bir şekilde din merkezli olmayan, maneviyatçı ve mistik uygulamalarda, yaşam koçları tarafından karşılanmaktadır. Gelenekteki pir-i fanilerin, insan-ı kâmillerin, âkil insanların, kanaat önderlerinin ve mürşitlerin yerini kendi varoluşlarıyla ilgili bir hakikati, sorunu çözememiş -modern söylemle, aydınlanmaya ulaşamamış-, gerçekte nasıl yaşayacaklarını bilmeyen psikoterapistler, yaşam koçları ve kişisel gelişimciler almıştır. Bu uzmanlar grubu, ebeveynleri yetersiz görmekte hatta gerekli becerileri öğrenemeyecek kadar aptal olduklarını dile getirmekte ve ısrarla bir uzman tavsiyesini dinlemeleri öğütlemektedir. Doğal olarak başta kişisel gelişim kitapları olmak üzere her yıl binlerce kitap, makale, dergi, broşür yayımlanmaktadır. Bütün bu

⁴⁹ İsmet, Özel, *Erbain: Kırk Yılın Şiirleri*, Dördüncü Baskı, Çıdam Yayınları, İstanbul, 1992, s. 43.

⁵⁰ Nazife, Şişman, "Yeni Haklar, Yeni Kimlikler ve Din", s. 37.

nedenlerden olsa gerek Frank Furedi; "Uzman görüşlerini dikkate almamak çocuğunuz için en iyisi olabilir." sloganını kitap başlığı olarak kullanma ihtiyacını duymaktadır.⁵¹

Değerlerin bu kadar değişmiş olmasının nedenleri arasında; modern Türkiye Cumhuriyeti'nin ortaya koyduğu yeniliklerin asırlardır süregelen Türk-İslam medeniyeti değerleri ile tam olarak uyuşmaması, çatışmalara neden olması gösterilmektedir. Çatışma, insan psikolojisinde gerilim ve öfkeye yol açtığı gibi süre ve etkisi uzadığında "kimlik" sorunlarına da yol açabilmektedir. Bu nedenle, Durmuş, ailede yaşanan değişimin pek çok araştırmacının da teyit ettiği gibi bir "kimlik bunalımı" doğurduğunu belirtmektedir. Ancak bu bunalımın kökenindeki insanımızın, milli kültür ve değerleri ile Batılı yaşam tarzı arasında seçim yapmaya zorlanmış olmasının araştırmacılarca gözden kaçırılması veya özellikle değinilmemesi kayda değer bir tespittir. "Dünya üzerindeki toplumlar ve devletler, ait oldukları medeniyetin etrafında kenetlenerek daha güçlü topluluklar oluşturmaya çalışırken; Türkiye ait olduğu hatta Türk milleti ve devletinin asırlarca omuzunda taşıdığı ve yükselttiği medeniyetin adını bile telaffuz etmek istemiyor. Hatta bundan korkuyor, çünkü bu itiraf son yüz elli, iki yüz yılın ciddi şekilde sorgulanmasını getirecektir."⁵²

3. Değişen Dünya

Atay, 1990'ların sonunda İngiltere'de doktora yaptığı yıllarda yıkık ve harabe haldeki kiliseleri görünce İngiliz düşünür John Hick'e İslam dünyasında camilerin bu halde olmadığını anlatır. Hick ise cevaben; Hıristiyanlık ile İslam arasında yaklaşık 600 yıllık bir zaman diliminin olduğunu ve şayet İslam hak din ise İslam'ın da Hıristiyanlığın geçtiği yollardan geçeceğini belirtir. Atay'a göre

⁵¹ Frank, Furedi, *Paranoyak Anne-babalık: Uzman görüşlerini dikkate almamak çocuğunuz için en iyisi olabilir*, s. 27, 48

⁵² Ayten, Durmuş, "Popüler Kültür ve Aile Konulu Tebliğin Müzakeresi", *Aile Yapımız ve Sorunları Sempozyumu*, Selçuklu Belediyesi Kültür Yay., Konya, 2008, s. 73-75.

aradan geçen 10-15 yıllık süre Hick'i haklı çıkarabilecek gelişmeleri doğurmuştur. Hıristiyanlığın yirminci yüzyılın başlarında yüzleştiği modernite ile hesaplaşma işini Müslümanlar henüz daha yeni yeni gerçekleştirmektedirler.⁵³ Hızla değişen, dönüşen bir dünyada değer, kültür sorunu artık sadece bize ait değildir, insanlığın ortak sorunu haline gelmiştir. "Eğer yaşadığımız dünyanın değişen niteliğini anlamlı kılmaya çabası içindeyseniz, her şeyin her şeyi etkilediği küreselleşme çağında toplumsal değişimi küresel trendlerden bağımsız ele almamız söz konusu olamaz. Zira küreselleşmeyi bir rüzgar, ya da akan bir nehir olarak düşünürsek eğer, biz de bu akışın dışında değiliz. Rüzgarın yönü, nehrin akış istikameti, bizi de sürüklüyor."⁵⁴ Dolayısıyla, modernliğe geçiş için gerekli olan, yeni deneylere açıklık, aile ve dini otorite gibi geleneksel otorite figürlerinden giderek artan bağımsızlık, yetkilerin kurumlara devredilmesi, bilim ve tıbbın etkinliğine inanç, kişinin yüksek mevkiler elde etmeye duyduğu hırs gibi faktörleri küresel boyutta ele almak gerekiyor.⁵⁵

Kuşkusuz bu sorunların ortaya çıkmasında küreselleşmenin, modernizmin oluşturduğu değer yokluğu açıkça görülecektir. Aynı şekilde bu sorunlar belli ülkelerle sınırlı olmayıp, insanlığın bütününe etkileyecek mahiyettedir. Başlangıçta sadece Hıristiyan Batı dünyasında kilise kaynaklı din sorununa tepki olarak ortaya çıkan modernlik, ilerleyen süreçte gittikçe yayılmış, teknolojik imkanların gelişmesiyle birlikte tüm dünyayı etkisi altına almıştır. Bu yönüyle modernlik, dinlerin günah ve ahlaki değerlerin ayıp olarak nitelediği her ne varsa dönüştürüp normalleştirdiği, ayıp ve günahın garihsendiği, dışlandığı, alaya alındığı yeni bir dünyanın inşasının ifadesidir. Haz ve hızı sınırlandıran her türlü manevi yapının devre dışı bırakıldığı bu dünyanın yeni, alternatif dini olma eğilimini

⁵³ Rıfat, Atay, *Ernst Troeltsch'un Din Felsefesi*, 2. Baskı, Yayınevi Yay., Ankara, 2012, s. 16-17.

⁵⁴ Nazife, Şişman, "Yeni Haklar, Yeni Kimlikler ve Din", s. 29.

⁵⁵ Seyfettin, Aslan ve Abdullah, Yılmaz, "Modernizme Bir Başkaldırı Projesi Olarak Postmodernizm", *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2001, Cilt 2, Sayı: 2, ss. 93-108.

taşımaktadır. Köse'ye göre insan nefsinin Tanrılaştırıldığı bu dünyada haz ve tutkuların serbestçe tatmin edilmesi hedef haline getirilmiş, bu doğrultuda kadın bedeni keşfedilerek cinsellik ön plana çıkarılmış, maneviyat yerini materyalist bir düşünme biçimine bırakmıştır. Öyle ki modernliğin kadın özgürlüğü, kadın giyimi ve kadının toplumsal hayattaki rolü gibi söylemlerinin temelinde aslında dine duyduğu bu tepki yer almakta ve kadın adeta metalaştırılarak bu söyleme alet edilmektedir.⁵⁶

Çağdaş felsefi akımlardan yapı-sökümün babası Derrida, modern dünyayı ve insan ilişkilerini daha iyi anlamamızı sağlayacak bir hikaye anlatır. Hikayeye göre zengin bir adam arkadaşı ile gezerken bir dilenci ile karşılaşır. Zengin adam, dilenciye hatırı sayılır bir sadaka verir. Zengin kişi tarafından cömert bir sadaka almış olan dilenci mutlu, parayı veren kişi ne kadar çok para verdiği ile gururlanmakta ve kendisini izleyen arkadaşının takdirini düşünmekte, izleyen kişi ise bu cömert eylemi takdir etmektedir. Ancak sonradan zengin kişi arkadaşına, dilenciye verdiği paranın sahte olduğunu söyleyemeden duramaz. Derrida, bu olaydaki anlam sorununa, daha doğrusu anlamın kayganlığına yoğunlaşmaktadır.⁵⁷ Bu hikâyeyi merkeze alarak modern dünyayı ve küreselleşmeyi anlamaya çalıştığımızda; zengin kişi modern dünyayı yöneten süper güç veya devletler olarak düşünülebilir. Sadakayı alan ve sevinen dilenci, sömürülen üçüncü dünya ülkeleri, olayı izleyen ve zengin arkadaşını takdir eden kişi ise bu sömürüye alkış tutan zaman zaman kendisi de bu sisteme dahil olan kişi, kurum veya devletleri temsil edebilir. Buradan hareketle, yenedünya düzeni, küreselleşme denilen sistemin aslında bir aldatma, tükettirme ve sömürü üzerine kurulu olduğu fakat medya eliyle farklı gösterildiği sonucuna ulaşabiliriz. Bu sistem bir taraftan özgürlük, eşitlik, sevgi, ahlak gibi değerleri sunarken diğer taraftan insan içgüdülerine hitap edip, onu

⁵⁶Saffet Köse, *Genetiğiyle Oynanmış Kavramlar ve Aile Medeniyetinin Sonu*, Mehir Vakfı Yay., Konya 2014, ss. 18-30.

⁵⁷ Jacques Derrida, *Given Time: Counterfeit Money*, (çev. Peggy Kamuf), The University of Chicago Press, Chicago and London, 1991, s. 31-33.

zayıflatarak tüketim ve sömürü sistemine itaat etmesini sağlayarak köleleştirmektedir. Böylelikle; aile, çocuk, kadın yerel dünyaların sorun alanından çıkıp büyük aktörlerin ve güçlerin projelerinin merkezine yerleştirilmektedir. Tüm bunlar, kadının çalışmasını zorunlu kılan, çocuğun eğitimi ve değerlerini kurumlara devreden, aile ve bireyi kendisine karşı korunmasız ve zayıf hale getiren işleyişin tezahürü olmaktadır. Kağıtçıbaşı, bu gerçeği şu ifadelerle açıklamaktadır: "Aslında modernleşme kuramının beklentisi olan değişme, yani endüstrileşmeyle çekirdekleşme, bireyselleşme, ayrışma olguları zorunlu olarak ortaya çıkıyor mu? Şimdi, görünen o ki, bu modellerin, büyük çeşitliliğinin zaman içinde azalacağı ve tek yönlü bir odaklaşma olacağı, bu odaklaşmada batıdaki modele doğru bütün değişik aile modellerinin değişeceği ve zaman içinde batıdaki modele doğru yöneleceği, ona benzeyeceğidir."⁵⁸

Gazeteci yazar Ali Bulaç'ın, dönemin aile ve sosyal politikalar bakanına ait olduğunu belirterek köşesinde yer verdiği şu sözler ailedeki dönüşümün bizim kontrolümüz altında olmadığını açıkça göstermektedir: "Kadının çalışması, Avrupa Birliği'nin ve Küresel Sermayenin bizim hükümetimizin önüne koyduğu bir yol haritasıdır. Bu yol haritasının dışına çıkmak bazı ülkelerde hükümetlerin düşmesine bile sebebiyet verir. Bizim hükümetlerimizde bu projeye katılıyor. Çünkü ortada büyüme denen bir hedef konmuştur. Kadın ve çocukların enerjisinin kullanılması ve harekete geçirilmesi bunun içinde kadının evden dışarı çıkması icap eder."⁵⁹ Gerçekten de Avrupa Parlamentosu Kadın Hakları ve Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Komitesi'nin 2004 ilerleme raporunda "Hükümete, Türkiye'de kadınların işgücüne katılımını artırmak için daha fazla kreş ve anaokulu açılması yönünde tavsiyelerde bulunulmakta ve hükümet,

⁵⁸Çiğdem, Kağıtçıbaşı, "Aile Yaklaşımında Bir Kuramsal Çerçeve ve Aile Değişim Modeli", *Aile Kurultayı*, 16-18 Kasım 1994, Birinci Kitap, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları, Yayın No: 83, Ankara, 1994, s. 58.

⁵⁹ Bkz. <http://haber.rotahaber.com/bulac-turkiyede-musulmanlar-sizofren-340731.html> (erişim: 11.03.2015); Hakkı, Acar, "Aaron'dan al(alım mı?) haberi", *Çelimli Çalın Mecmuası*, istiklal marşı derneği, Ramazan 1435, 2014, sayı, 1.

kadının işgücü ve istihdamı projelerini geliştirmeye ve desteklemeye çağrılmaktadır. Hepsinden önemlisi hükümet, AB üye ülkelerinde olduğu gibi, kadın ve istihdam ile ilgili ulusal eylem planı yapmaya ve uygulamaya çağrılmaktadır.”⁶⁰ Ancak raporda kadınların çalışma hayatına daha rahat girmeleri için tavsiye edilen kreş, yuva ve anaokulların sayısının artırılması soruna çözüm getirmemektedir. Araştırmalar, doğumdan bir yıl sonra işe dönen annelerin çocuklarında psikolojik ve sosyal gelişimlerinde risk faktörlerinin oluştuğunu göstermektedir. Kısacası bebek ve çocukların sağlıklı bir psikolojik ve sosyal gelişim içerisinde olmaları için kreş vb. kurumlar yeterli olamamakta, anne bakımı ve etkileşiminin yerini alamamaktadır⁶¹. Örneğin İngiltere’de yapılan bir araştırmada; tam zamanlı okul öncesi kurumlara gönderilen çocuklarda dil gelişimi ve akademik başarının artmasına karşın, sosyal davranışlarda ise kötüleşmenin olduğu tespit edilmiştir. Başka bir deyişle, kreş ve yuvalara devam eden çocuklar gitmeyenlere oranla daha fazla hiperaktivite, aşırı dışa dönüklük ve davranış bozukluğu sergilemişlerdir.⁶²

Küresel sistemin oluşturduğu bu tehditlerin izlerini artık günümüz ailesinde açıkça görüyoruz. Nitekim Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Merkezi (SEKAM) tarafından 2011 yılında düzenlenen "Savrulan Dünyada Aile" konulu sempozyumun sonuç bildirisinde, toplumun temel taşı olan ailenin modernizmin yıkıcı etkilerine maruz kaldığına işaret edilerek, yüksek beklentilerin doğurduğu tatminsizlik duygusunun insanları boşanmaya ve nikahsız birlikteliklere ittiği, medya vasıtasıyla ailenin parçalandığı, ailede rol çatışmaları ve

⁶⁰ Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği, Türkiye Kadın Girişimciler Derneği, "Türkiye’de Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği: Sorunlar, Öncelikler ve Çözüm Önerileri, Yayın No. TÜSİAD-T/2008-07/468, 2008, s. 193.

⁶¹ Nazlı, Baydar ve Jeanne, Brooks, G., "Effects Of Maternal Employment and Child-Care Arrangements on Preschoolers' Cognitive and Behavioral Outcomes: Evidence From The Children of The National Longitudinal Survey of Youth", *Developmental Psychology*, Vol: 27(6), Nov 1991, ss. 932-945.

⁶² Yves, Herry, ve diğ., "Effects of a Full-Day Preschool Program on 4-Year-Old Children", *Early Childhood Research&Practice Report*, vol, 9, no: 2, sep., 2001, <http://ecrp.uiuc.edu/v9n2/herry.html>, (erişim: 20.02.2015).

boşanmaların hızla artışı belirtilmiştir. "Sekülerizm ve modern hayat manevi ve ahlaki değerleri zayıflatıyor. Acil önlem alınmazsa durum vahim" denilerek konunun önemine vurgu yapılmıştır.⁶³

Değerlendirme ve Sonuç

Bugün geldiğimiz noktada ailedeki parçalanma ve çözülmenin ana nedenleri arasında gösterilen göç, yoksulluk, eğitimsizlik, ruhsal sorunlar, aile tiplerindeki değişim, iletişim çatışmaları, şiddet gibi tespitler her ne kadar geçerli olsalar bile sorunun ana nedeni olarak gösterilemezler. Bütün bu sorun olarak görülen etmenlerin temelinde; küresel boyuttaki değer yoksunluğu, insanın bozulması ile ahlak ve inanç sorunlarının bulunduğu söylenilebilir. İnsanı tüketmeye endeksli kapitalist söylem, çözüme yönelik oldukça yüzeysel denilebilecek; aile tipleri, iletişim becerileri, beden dilini etkili kullanma gibi faktörleri sıralamakta fakat bu çözüm teklifleri beklenildiği gibi etkili olamamaktadır. Modern söylem aynı zamanda aile bireylerinin karşılıklı sevgi, saygı, hoşgörü içinde olmalarını vazederken bunun nasıl gerçekleşeceğine yönelik anlamlı bir açıklama sunamamaktadır. Sevginin kaynağı nedir, sevgi potansiyeli nasıl artırılabilir? gibi sorulara sunulan sağlıklı bir cevap bulmak zordur. Başka bir deyişle modern söylem ilişkilerde olması gereken kavramlara sahip olmakla birlikte bunların özüne sahip değildir. Bu nedenle birçok kişi tarafından aileye yönelik gerçekleştirilen tespit ve önerilere rağmen değişen bir şey pek görünmemektedir. Yani sorun bir tespitten değil, çözüme yönelik uygulama eksikliğinden kaynaklanıyor denilebilir.

Aile ile ilgili gerçekleştirilen çalışmalarda ailenin, bireyin gittikçe yalnızlaştığı, zavallılaştığı, mutsuzlaştığı ifadelerini ortak olarak görmek mümkündür. Bu tespitlerin yerinde tespitler olmasına karşın var olan sorunu değiştirmede de gözlenmektedir. Tespitleri

⁶³ <http://www.haksozhaber.net/aile-sempozyumu-sonuc-bildirisi-20764h.html> (erişim: 27.02.2015).

yapanlar dahil olmak üzere günümüz insanının modern hayatın sunduğu olanakları, cazibe kaynaklarını, bencillik karakterini körükleyen yaşam tarzını reddetmekten biraz uzak olduğunu söylemek mümkün görünmektedir. Yani, gizliden gizliye bizi bencil ama zengin, yalnız ama sorumluluk almaktan uzak, bağımlı ama haz elde eden ve değerlerden yoksun bir kişilik anlayışına iten yaşam tarzından henüz ciddi bir şekilde rahatsız olduğumuzu söyleyemeyiz. Durum böyle olmamış olsaydı, modern dünyanın insanın kişilik ve değerlerinin tüketimine dönük gerçekleştirdiği AVM'ler gibi saldırı mekanizmalarına karşı bir tavır alınması gerekirdi.

İnternet ve iletişim kaynaklarının aile ve bireylere verdiği zarar bu kadar aşıkâr ifade ediliyorken her on evden altısında internet ve iletişim araçları bulunması bu tezadı gösterir mahiyettedir. TBMM Araştırma Komisyonunun yayımladığı verilere göre müstehcen (örneğin; porno) arama terimi için gösterilen bölgesel ilgi de Türkiye'nin, Ermenistan ve Arnavutluk'tan sonra % 69'luk bir oranla tüm dünyada üçüncü sırada yer alması, yani toplumumuzdaki her on kişiden yedisinin interneti bu amaçlar için kullanması,⁶⁴ temelinde röntgencilik ve teşhircilik bozukluklarının olduğunu söylenen facebook kullanımının % 78'lerde olması da bir tezat olarak değerlendirilebilir.⁶⁵

Depresif hastaların bir kısmı iyileşmelerine rağmen ilginç bir şekilde terapileri sürdürmeye devam ederler. Çünkü, kendilerini güvende bulurlar ve eğer terapi sonlanırsa yalnız kalacaklarından, hastalıklarının nüksedeceğinden endişe ederler. Bir diğer deyişle bu insanlar terapiye bağımlı hale gelmişlerdir. Günümüz insanının durumu biraz buna benzemektedir. Kendi oluşturduğu teknolojiye bağımlı hale gelmiş, ne var ki ondan vazgeçememektedir. Yani aileye yönelik çözüm önerilerinde sunulan; birlikte kaliteli zaman geçirmek,

⁶⁴http://www.tbmm.gov.tr/arastirma_komisyonlari/bilisim_internet/docs/sunumlar/23_05%20%20Mutlu%20Cocuklar%20Derneği.pdf; (erişim: 08.03.2015).

⁶⁵İnternet Kullanımı ve Aile Araştırması / yay. haz: Sadık Güneş.-Ankara: Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü, 2008, 262 s. (ASAGEM; yayın no. 133).

alternatif okumalar yapmak önerileri bireyler için internette geçirilecek zaman kadar cazip gelmemektedir.

Saydığımız bu sorunlara rağmen bireyin, ailenin, toplumun sağlıklı bir şekilde dönüşümü elbette ki mümkündür. Öncelikli olarak sahip olduğumuz medeniyet tasavvurunun yeniden canlandırılması önem arz etmektedir. İnanç ve değerlerin toplumsal bağla kuvvetlendirilmesi bu çözümü kolaylaştırabilir. Bu bağlamda sahip olduğumuz medeniyetin Batı medeniyeti ile farklı olduğunu görmek gerekmektedir. İkinci olarak, hükümetler tarafından kadınların çalışma hayatları ile ilgili ciddi değişiklik ve tedbirlerin alınması gerekmektedir. Bu bağlamda çocukların ilk üç yaşlarına kadar önemli gelişimsel kritik dönemlerden geçtiği göz önünde bulundurularak çocuğun birincil yakınının gözetiminde büyümesi önem kazanmaktadır. Ek olarak, çalışan annelerin çalışma koşullarının iyileştirilmesi, daha insancıl şartların oluşturulması, mesai saatlerinin azaltılarak çocuklarıyla daha fazla zaman geçirmelerine olanak sağlayan düzenlemelerin yapılması kaçınılmaz gözükmektedir.

Sonuç olarak küresel boyutta yaşanan değişim, kadınının çalışması, internetin hayatımızda etkili olması, değerlerin değişmesi gibi unsurları değiştiremeyeceğimizi kabullenmekle birlikte; teknolojinin denetimli kullanılması, çocuk eğitiminde öncelikli değerlerimizin tespit edilmesi, ihtimam ve merhamet ahlakının yerleşmesi ve hepsinden önemlisi bunları bizzat yaşayan ebeveynlerin artırılmasıyla medeniyet tasavvuru oluşabilir/yeniden canlandırılabilir, böylelikle daha sağlıklı nesiller yetiştirebiliriz.

Kaynakça

Acar, Hakkı, "Aaron'dan Al(alım Mı?) Haberi", *Çelimli Çalım Gazetesi*, İstiklal Marşı Derneği, Ramazan 1435, 2014, Sayı: 1.

Aktay, Yasin, "Gelenekten Moderne Değişen Aile Yapımız ve Toplum Konusuna Bir Katkı", *Aile Yapımız ve Sorunları Sempozyumu*, Selçuklu Belediyesi Kültür Yay., Konya 2008.

Argyle, Micheal, "Sosyal Davranışın Yedi Kökeni", (edit.: M. Doğan Karacoşkun), *Din ve Psikoloji: Dini ve Sosyal Psikoloji Yazıları İçinde*, Akademik Bilişim Yay., Samsun 2006.

Arthur, Chris, *Biting The Bullet: Some Personal Reflections On Religious Education*, The Saint Andrew Press., Edinburgh 1990.

Aslan, Seyfettin ve Yılmaz, Abdullah, "Modernizme Bir Başkaldırı Projesi Olarak Postmodernizm", *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2001, c. 2, Sayı: 2, ss. 93-108.

Aşkın, Rüstem, "Müzakere", *Aile Yapımız ve Sorunları Sempozyumu*, Selçuklu Belediyesi Kültür Yay., Konya 2008.

Atay, Rifat, *Ernst Troeltsch'un Din Felsefesi*, 2. Baskı, Yayınevi Yay. Ankara 2012.

Aydın, Mustafa, "Gençliğin Değer Algısı: Konya Örneği", *Değerler Eğitimi Dergisi*, c. 1, sayı: 3, Konya 2003. ss. 121-144.

Badinter, Elisabeth, *Kadınlık mı Annelik mi*, (çev. Ayşen Ekmekci), İletişim Yay., İstanbul 2011.

Barker, Elliot, "The Critical Importance Of Mothering", *Presented at the La Leche League Conference, Summer, Vol. 47, Chicago 1987*. http://www.naturalchild.org/elliott_barker/mothering.html, (erişim:19.02.2015).

Baydar, Nazlı ve Brooks, Jeanne, G., "Effects of Maternal Employment And Child-Care Arrangements On Preschoolers'

Cognitive And Behavioral Outcomes: Evidence From The Children Of The National Longitudinal Survey Of Youth”, *Developmental Psychology*, Vol 27(6), Nov. 1991, ss. 932-945.

Beard, Keith ve Wolf, M., Eve , “Modification İn The Proposed Diagnostic Ctiteria For İnternet Addiction”, *Cyberpsychology&Behavior*, 2001, 4 (3), Pp. 377-383.

Bowlby, John, “Grief And Mourning İn Infancy And Early Childhood”, *Psychoanalytic Study Of The Child*, 1960, vol.15, ss. 9-52.

Bowlby, Richard, “Babies and Toddlers in Non-Parental Daycare Can Avoid Stress And Anxiety İf They Develop A Lasting Secondary Attachment Bond With One Carer Who İs Consistently Accessible To Them”, *Attachment & Human Development*, December; 9(4), 2007, ss. 307 – 319.

Cahide, Aydın ve Tuncer, Oya, “Annenin Ev Dışında Çalışmasının Çocuk Gelişim ve Davranışına Etkisi”, *Aile Yazıları 3* İçinde, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı, Mn Ofset, Ankara 1991.

Çayır, Yasemin ve Çayır, Atilla, “Birinci Basamakta Erken Puberteli Çocuğa Yaklaşım” *Tıp Araştırmaları Dergisi*; 2013: 11(Ek 3/Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları), ss. 1-4.

Derrida, Jacques, *Given Time: Counterfeit Money*, (Çev. Peggy Kamuf), The University of Chicago Press, Chicago and London 1991.

Durmuş, Ayten, “Popüler Kültür ve Aile Konulu Tebliğin Müzakeresi”, *Aile Yapımız ve Sorunları Sempozyumu*, Selçuklu Belediyesi Kültür Yay., Konya 2008.

Ekşi, Aysel, “Gözden Geçirme: Beş Kitada Genç Sorunları” *Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi*, 2003, 10 (2), s. 84.

Fromm, Erich, *Sevme Sanatı*, (çev. Nermin Tunç), Kibele Yay., İstanbul 1996.

Furedi, Frank, *Paranoyak Anne-Babalık: Uzmanları Dikkate Almamak Çocuğunuz İçin En İyiisi Olabilir!*, (çev. Arzu Tüfekçi), İz Yayınları, İstanbul 2013.

Herry, Yves ve diğ., "Effects of a Full-Day Preschool Program on 4-Year-Old Children", *Early Childhood Research&Practice Report*, Vol, 9, no: 2, sep. 2001, <http://ecrp.uiuc.edu/v9n2/herry.html>, (erişim: 20.02.2015).

İbn Miskeveyh, *Ahlakı Olgunlaştırma*, (çev. A. Şener, C. Tunç, İ. Kayaoğlu), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1983.

İnternet Kullanımı ve Aile Araştırması, Yay. Haz.: Sadık Güneş, Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü, s. 262, (ASAGEM; yayın no. 133), Ankara 2008.

Kağıtçıbaşı, Çiğdem, "Aile Yaklaşımında Bir Kuramsal Çerçeve ve Aile Değişim Modeli", Aile Kurultayı, 16-18 Kasım 1994, Birinci Kitap, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları, Yayın No: 83, Ankara 1994.

Köse, Saffet, *Genetiğiyle Oynanmış Kavramlar ve Aile Medeniyetinin Sonu*, Mehir Vakfı Yay., Konya 2014.

May, Rollo, *Kendini Arayan İnsan*, (çev. Kerem Işık), Okuyanıs Yay., İstanbul 2013.

Merter, Mustafa, *Nefs Psikolojisi*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2014.

Nicolosi, Linda Ames, "Interview with William Coulson: Reflections on the Human Potential Movement", <http://www.dijg.de/english/reflections-on-the-human-potential-movement/>, (erişim: 22.02.2015).

Övat Güray ve Koray, Saffet, "Çalışan ve Çalışmayan Annelerin 4-6 Yaşındaki Çocuklarında Ruh Sağlığı", 114-120, *Aile Yazıları* 3

İçinde, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı, Mn Ofset, Ankara 1991.

Özel, İsmet, *Erbain: Kırk Yılım Şiirleri*, 4. Baskı, Çıdam Yayınları, İstanbul 1992.

Perşembe, Erkan, "Genç-Aile İlişkilerinde Uyumun Sağlanmasında Dinin Fonksiyonel Rolü Üzerine", *Gençlik Dönem ve Eğitimi*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2000.

Rao, Hengyi ve diğ., "Early Parental Care is İmportant for Hippocampal Maturation: Evidence From Brain Morphology in Humans." *Neuroimage*, 2010, 49(1), ss. 1144-1150.

Saka, Nurçin, "Gencin Bedensel Gelişimi ve Ergenlik Sorunları" (edit.: Aysel Ekşi) *Ben Hasta Değilim* içinde, Nobel Tıp Kitapları, İstanbul 2011.

Sayar, Kemal, "Psikiyatri ve Kutsal", *Defter Dergisi*, 1999, sayı: 12, ss. 141-164.

....., *Yavaşla*, Timaş Yay., İstanbul 2007.

....., *Biraz Yağmur Kimseyi İncitmez*, Timaş Yay., İstanbul 2012.

....., *Terapi*, Timaş Yay., İstanbul 2012.

Smith, M. ve Gevins, A., "Attention and Brain Activity While Watching Television: Components of Viewer Engagement", *Media Psychology*, 2004, Volume 6, Issue 3, ss. 285-305.

Stein, Jason L. ve diğ., "Identification of Common Variants Associated With Human Hippocampal and İntracranial Volumes." *Nature genetics*, 2012, 44(5), ss. 552-561.

Şişman, Nazife, "Yeni Haklar, Yeni Kimlikler ve Din", *Aile Yapımız ve Sorunları Sempozyumu*, Selçuklu Belediyesi Kültür Yay., Konya 2008.

Tarhan, Nevzat, *Mutluluk psikolojisi*, Timaş yay., İstanbul 2004.

Topçuoğlu, Abdullah, "Genel Olarak Aile ve Toplum", *Aile Yapımız ve Sorunları Sempozyumu*, Selçuklu Belediyesi Kültür Yay., Konya 2008.

Türk Sanayicileri ve İşadamları Deneği, Türkiye Kadın Girişimciler Derneği, "Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği: Sorunlar, Öncelikler ve Çözüm Önerileri, Yayın No. TUSİAD-T/2008-07/468, 2008, s. 193.

Twenge, Jean, *Ben Nesli*, (çev. Esra Öztürk), Kaknüs Yayınları, İstanbul 2009.

Ünal, Vehbi, "Geleneksel Geniş Aileden Çekirdek Aileye Geçiş Sürecinde Boşanma Sorunu ve Din", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c. 6 sayı: 26, Bahar, 2013, ss. 588-602.

Van Rompaey, Roe ve Struys, K., "Children and the internet: Adoption in the Family Context." *Communication and society*, 5(2), 2002.

Vanderwert, Ross E. ve diğ., "Timing of Intervention Affects Brain Electrical Activity İn Children Exposed to Severe Psychosocial Neglect." *PLoS One*, 2010, 5(7), e11415.

Victor, Frankl, *İnsanın Anlam Arayışı*, (çev. Selçuk Budak), 4. Baskı, Öteki Yay., Ankara 1995.

Wagner, Teresa R. ve Carbone, Leslie, *Fifty Years after the Declaration: The United Nations' Record on Human Rights*, University Press of America, 2000, ss. 94-95.

Yeşilyaprak, Binnur, *Eğitimde Rehberlik Hizmetleri*, Nobel Yay.,Ankara 2004.

http://haber.rotahaber.com/bulac-turkiyede-muslumanlar-sizofren_340731.html, (erişim: 11.03.2015).

<http://www.haksozhaber.net/aile-sempozyumu-sonuc-bildirisi-20764h.html> (erişim: 27.02.2015).

http://www.tbmm.gov.tr/arastirma_komisyonlari/bilisim_internet/docs/sunumlar/23_05%20%20Mutlu%20Cocuklar%20Derneği.pdf; (erişim: 08.03.2015).

<http://www.telegraph.co.uk/news/1528644/Modern-life-leads-to-more-depression-among-children.html> (erişim: 23.02.2014).

www.ailetoplum.gov.tr/ (erişim: 24.03.2015).

www.tuik.gov.tr/ (erişim : 24.03.2015).